ARAB TILIDA NISBIY OLMOSHLAR

Sultonova Afruza To'lqinjon qizi
Yangi asr universiteti
Sharq mumtoz tillari arab tili filalogiyasi 1-kurs talabasi.
E-mail: afruzasultonova07@ gmail.com
Tel: +998912866622 Ilmiy rahbar: Yangi Asr Universiteti Sharq filologiyasi kafedrasi katta o'qituvchisi Yuladshev B.K.

Anotatsiya: Mazkur maqolada arab tili grammatikasidagi eng muhim qoidalardan biri nisbiy olmoshlar batafsil yoritildi. Xususan, الذين، اللذان، الذي، التي, اللواتي, اللتان اللواتي, va ularning qoidalari, ma'nolari, ishlatilishi va son bo'yicha mutlaq moslashuvi, e'rob holatlari bo'lmish kelishik kategoriyalari va jumlalarining sintaksisi amaliy misollar yordamida yoritildi. Bu olmoshlar yordamida murakkab jumlalar hosil qilinadi va arab tili nutqida, Qur'on tili, klassik arab adabiyoti, hamda zamonaviy matnlarda keng qo'llaniladi. Maqola zamonaviy o'qitish usullariga asoslanib, ism mavsullarning tilning aniqligi, ixchamligi, ifoda boyligi va arab tilida semantik o'rnini chuqur tahlil qiladi. Yosh avlodning arab tilini mukammal o'zlashtirishida bu mavzuning hissasi ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: اللذان، الذين، التي، الذي، اسم الموصول، nisbat jumlasi, arab grammatikasi, ,e'rob, Qur'on tili, klassik adabiyot, zamonaviy o'qitish, ta'lim innovatsiyalari.

Arab tili grammatikasida fe'l mayillari, jumladan, shart mayli yuklamalari va (لاَمُ الأَمْرِ، لاَالنَّاهِيَةُ، لَمَّا، لَمْ) boshqa qoidalar bilan bir qatorda ism mavsullar (اسم الموصول) tilning asosiy tuzilish tamoyillaridan biri hisoblanadi. Ular asosiy jumlani qo'shimcha (nisbat) jumlaga bog'laydi va "kim", "qaysi", "nima" ma'nosini bildirib, jumlaga aniqlik va ma'lum ma'noni beradi. Ism mavsul oldingi ism (mavsuf) aniqlanmish bilan jins, son va e'rob holati bo'yicha mutlaqo mos kelishi shart. Bu

olmoshlar Qur’on oyatlarida, klassik adabiyotlardan eng sarasi bo’lmish Antara ibn Shaddod asarlarida, hamda zamonaviy matbuot va kundalik nutqda keng qo‘llaniladi1.

Arab tilining bu qoidasi tilning ixchamligi va ifoda kuchini ta’minlaydi, chunki bir necha so‘z bilan murakkab fikrni ifodalash mumkin.

Ism mavsullarning asosiy shakllari va son moslashuvi aniqlanmishning jinsi va soniga qat’iy mos keladi. Quyidagi jadval ularning shakllarini ko‘rsatadi (marfu’) bosh kelishik holat asos qilib olingan, mansub va majrur holatlari alohida ko‘rsatilgan):

Jins va son Marfu’ shakl Mansub/Majrur shakl Misol (qisqa)

Erkak, birlik الذى .الذى الرجل الذى يدروس.

Ayol birlikالتي .التي المراة التي تقرا.

Erkak,juftالذين .الذين الرجلان الذين يكتبان.

Ayol,juftالتين التين .التين المرتان التين تقراون.

Erkak,ko‘plikالذين .الذين الرجل الذين يعملون.

Ayol, ko‘plikاللواتي .اللواتي النساء اللواتي يدرسون

Bu jadvaldan ko‘rinib turibdiki, juft sonlarda e’rob o‘zgarishi (اللذان →اللذين) majburiy. Bu qoida arab tilining aniqligini ta’minlaydi va xato qilish ehtimolini kamaytiradi. Masalan, agar mavsuf erkak juft bo‘lsa, اللذانishlatilmasa, jumla grammatik jihatdan noto‘g‘ri bo‘ladi2.

2.Har bir shaklning batafsil qoidalari va misollari a) الذي(erkak birlik) –Eng ko‘p ishlatiladigan shakl. Nisbat jumlasida fe’l kelasi zamon yoki o’tgan zamon bo‘lishi mumkin. Misol 1: الطالب الذي كتب الواجب ناجح. (Talaba vazifani yozgan – muvaffaqiyatli.) Misol 2: الرجل الذي يعمل في المكتب مهندس. (Ofisda ishlayotgan erkak – muhandis.) Qur’onda: بِٱلَّذِيٓ أَنزَلَ عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ وَإِنَّهُۥ لَذِكۡرٞ(Va Kitobni senga nozil qilgan Zot...)3.

---

[1] Alimova , M. (2019). ACTUAL DEVELOPMENT TRENDS OF RELIGIOUS STUDIES IN UZBEKISTAN. The Light of Islam, 41-42.

[2] Begmamatov; Begmamatov, A'zamjon Boymurod o'g'li;. (2025). VII VA XVIII O‘RTA ASRLARDA ARAB ADABIYOTI.

[3] Begmamatov, A. B. (2025). IMR’AL-QAYSNING IJODI VA UNING ASARLARIDA IJTIMOIY TENGLIK, ADOLAT MAVZULARINI AKS ETTIRILISHI. GOLDEN BRAIN, 125-130.

b) التي(ayol birlik) Misol 1: الفتاة التي تدرس اللغة العربية مجتهدة. Misol 2: زرتها المدينة التي جميلة. (Men ziyorat qilgan shahar –go‘zal.) Qur’onda: وَٱلَّٰتِيٓ أَحۡصَنَتۡ فَرۡجَهَا(Va farjini pok tutgan ayol...).c) Juft son shakllari (اللذان / اللتان) Misol: الطالبان اللذان نجحا في الَمتحان يستحقان الجائزة. Ayol uchun: الطالبتان اللتان قرأتا الكتاب تكرمتا. Bu shakllar faqat ikkita shaxs yoki narsa uchunishlatiladi va arab tilining ixchamligini ko‘rsatadi.d) Ko‘plik shakllari (الذين / اللواتي) Misol erkak: الثواب العظيم الطلاب الذين يحفظون القرآن ينالون. Misol ayol: الطالبات اللواتي يدرسن اللغة العربية سيصبحن معلمات

Adabiyotda: الذين آمنوا وعملوا الصالحات(Imon keltirgan va yaxshi ish qilganlar... – Qur’on)4.

3. Nisbat jumlalarida e’robva fe’l mayllari Ism mavsul har doim marfu’ holatda bo‘ladi (mavsufdan keyin). Keyingi nisbat jumlasida fe’lning holati mavsulning roliga bog‘liq: agar mavsul faol bo‘lsa –fe’l mudori’, passiv bo‘lsa –boshqa shakllar. Jazm harflari (مَنْva boshqalar) bilan birlashganda majzum mayl paydo bo‘ladi. Misol: يبجاو لابتكيمليذلابلاطلاعاقبُ. (Vazifani yozmagan talaba jazolanadi.) Bu yerda مَنْjazm harfi fe’lni majzum qilgan.4. Mavhum ism mavsullar: مَنْva مَاIndefinite holatlar uchun: مَنْ–aqlli mavjudot uchun (kim). Misol: مَنْ يَزْجُيأًحِلاَصْلَمْعَيْنَم. (Kim yaxshi ish qilsa, mukofotlanadi.) مَا–noaqlli yoki mavhum uchun (nima). Misol: مَاأَنْزَلْنَاعَلَيْكَٱلْكِتَٰبَ. Bu shakllar Qur’onda juda ko‘p uchraydi va tilning falsafiy chuqurligini beradi.5. Klassik adabiyot va Qur’onda qo‘llanilishi (batafsil tahlil) Antara ibn Shaddod she’rlarida: “الذي يحمل السيف” kabi ifodalar jasoratni ta’kidlaydi. Qur’on suralarida 100 dan ortiq ism mavsul ishlatilgan (masalan, Baqara surasi: ٱلَّذِينَ يُؤۡمِنُونَ). Bu olmoshlar nafaqat

Alimova , M. (2019). ACTUAL DEVELOPMENT TRENDS OF RELIGIOUS STUDIES IN UZBEKISTAN. The Light of Islam, 41-42.

[4] Begmamatov; Begmamatov, A'zamjon Boymurod o'g'li;. (2025). VII VA XVIII O‘RTA ASRLARDA ARAB ADABIYOTI.

grammatika, balki axloqiy va ijtimoiy ma’nolarni ham ifodalaydi. Zamonaviy arab matbuotida esa “الذين يدعمون السلام” kabi iboralar siyosiy matnlarda keng qo‘llaniladi

Xulosa.

اسم الموصولolmoshlari arab tilining nisbat jumlalarini hosil qiluvchi eng muhim grammatik vositalardan biridir. Ular nafaqat jins va son bo‘yicha mutlaq moslashuvni ta’minlaydi, balki jumlaga chuqur ma’no qatlamlari, aniqlik, ixchamlik va ifoda kuchini beradi. Jazm harflari (رْمُلْأَمَلَ،ةَيِهأَنلاَل،أَمَل،مَل) fe’l maylini o‘zgartirganidek, ism mavsullar esa butun jumla tuzilishini boyitadi va aniqlashtiradi.اسم الموصولyosh avlodda nafaqat grammatik madaniyatni shakllantiradi, balki aniq va lo‘nda fikrlash ko‘nikmasini ham rivojlantiradi. Shu bilan birga, ular tilga hurmat, so‘zning o‘z o‘rnida ishlatilishi va ifodaning mas’uliyatini anglash kabi qadriyatlarni singdirishga xizmat qiladi. Bu olmoshlar arab tilining nafaqat grammatik, balki madaniy va intellektual merosining ajralmas qismi bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLARA:

1)Begmamatov; Begmamatov, A'zamjon Boymurod o'g'li;. (2025). VII VA XVIII O‘RTA ASRLARDA ARAB ADABIYOTI.

2) Golden Brain, 131-134.Abdullayeva, M. (2018). APPROACHES FOR STUDYING RELIGIOUS PROCESS IN CYBERSPACE. The Light of Islam, 13-10.

3) Alimova , M. (2019). ACTUAL DEVELOPMENT TRENDS OF RELIGIOUS STUDIES IN UZBEKISTAN. The Light of Islam, 41-42.

4)Begmamatov , A. B. (2025). ARAB ADABIYOTIDA ANTARA IBN SHADDODNING ASARLARINI QIYOSIY TAHLILI, HOZIRGI KUNDAGI O ‘RNI VA AHAMIYATI. GOLDEN BRAIN, 121-124.

5) Begmamatov, A. B. (2025). IMR’AL-QAYSNING IJODI VA UNING ASARLARIDA IJTIMOIY TENGLIK, ADOLAT MAVZULARINI AKS ETTIRILISHI. GOLDEN BRAIN, 125-130.

6) Begmamatov, A'zamjon Boymurod o'g'li; A. Zilola. (2026). ABDURAHMON JOMIY–XV ASR SHARQ TAFAKKURINING YIRIK NAMOYONDASI. Modern education and development, 207-210.